

“รูปปรมัตถ์” กับ “ร่างกาย” ในพุทธศาสนาเถรวาท

สุภาลี มหิณธะกะชัย*

ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้สำรวจแนวคิดเรื่อง “รูปปรมัตถ์” กับ “ร่างกาย” ในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อค้นหาความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทั้งสอง จากการวิเคราะห์ รูปปรมัตถ์ทั้งหมด ไม่พบว่ารูปใดมีความหมายตรงกับร่างกายในนิยามแบบทั่วไป โดยคำสอนของพุทธศาสนาเกี่ยวกับชีวิตและกระบวนการแห่งชีวิตนั้น รูปปรมัตถ์เป็นความจริงที่มีอยู่แบบสัมพันธ์กับนามปรมัตถ์ (จิตกับเจตสิก) แต่ร่างกายเป็นผลลัพธ์ที่ปรากฏขึ้นจากการประชุมกันของนาม-รูป ไม่ใช่สภาวะธรรมชาติ แต่เป็นเพียงรูปปรากฏของความจริงปรมัตถ์สามส่วนทำงานด้วยกัน ร่างกายจึงไม่ใช่ความจริงอิสระ ด้านคู่ตรงข้ามของจิตใจ

คำสำคัญ ; รูปปรมัตถ์, ร่างกาย, จิต, เจตสิก

*รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“Corporeality” and “Body” in Theravāda Buddhism

Sumalee Mahanarongchai**

Department of History, Philosophy and English Literature,

Faculty of Liberal Arts Thammasat University

Abstract

This research article explores the concept of “form” or “corporeality” (Pāli: *rūpa*) and “body” (Pāli: *kāya*) in Theravāda Buddhism with its purpose to find out their meanings and relationships. What we have learnt from the analysis of all kinds of form is that none of them is compatible with the common definition of “body.” All types of form are ultimate realities existing in dependence upon the mind (Pāli: *citta*) and its changing factors (Pāli: *cetasika*). But “body” is the outcome of their aggregation. “Body” is neither a set of ultimate realities nor a natural state. It is merely a physical phenomenon. Therefore, there is no factual dichotomy between the mind and the body in Buddhism.

Keywords ; Form/Corporeality, Body, Mind, Mental Factors

**Assoc. Prof., Ph.D., Department of History, Philosophy and English Literature, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

ความสำคัญของปัญหาและวัตถุประสงค์

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ร่างกาย” ของมนุษย์ เราทั้งหลายย่อมเข้าใจตรงกันไม่มากนักน้อยว่า หมายถึงรูปลักษณะที่มองเห็น เป็นความจริงทางโลกที่จับต้องได้ และไม่แตกต่างกันในระดับโครงสร้างเผ่าพันธุ์ตามหลักชีววิทยา ร่างกายถูกเข้าใจว่าเป็นรูปหรือร่างที่เรามองเห็น ส่วนลักษณะอาการที่มองไม่เห็น เช่น ความคิด ความรู้สึก หรือเหตุผล จะถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มของความจริงทางโลกอีกประเภทหนึ่ง เรียกกันโดยง่ายว่า “จิตใจ” ความคิดที่ว่าชีวิตของมนุษย์คนหนึ่งๆ ประกอบด้วยร่างกายกับจิตใจจึงเป็นความเชื่อสามัญที่พบเห็นคำอธิบายได้ทั่วไป ความเชื่อแบบนี้วางพื้นฐานอยู่ตรงการยอมรับความจริงอิสระสองส่วนที่มาเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและนำไปสู่ชีวิต ความจริงส่วนแรกคือร่างกาย (หรือองค์ประกอบทางกายภาพ) ความจริงส่วนที่สองคือจิต (หรือองค์ประกอบทางจิตใจ) เวลากล่าวถึงโรคหรือสุขภาพของมนุษย์ จึงมีการแยกพิจารณาหรือวินิจฉัยเป็นโรคทางกายกับโรคทางจิต หรือสุขภาพทางกายกับสุขภาพจิต เป็นต้น

แต่ในคำสอนพุทธศาสนาเถรวาท ความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์แต่ละคนจะถูกเรียกว่า “ขันธ 5” (Pāli: *pañca-khandha*/ the five aggregates) หรือ “นาม-รูป” (*nāma-rūpa*/ name-and-form) ขันธ 5 เป็นกลุ่มของความจริงปรมัตถ์ (หรือความจริงสุดท้ายในตัวเอง – ultimate realities) กองรูปกับกองนามที่ประสมกันเข้าเป็นชีวิตรวมทั้งองค์ประกอบทั้งหมดของคนๆ หนึ่ง (พระธรรมปิฎก, 2544) ความจริงกองนามประกอบไปด้วยเวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณ “เวทนา” คือองค์ประกอบฝ่ายความรู้สึกทั้งหมด “สัญญา” คือองค์ประกอบฝ่ายความจำได้หมายรู้ทั้งปวง “สังขาร” คือองค์ประกอบหรือคุณสมบัติที่ปรุงแต่งจิตโดยมีเจตนาเป็นตัวนำ และ “วิญญาณ” คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ตามช่องทางต่างๆ ส่วนความจริงกองรูปหมายถึงองค์ประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดที่ถูกแสดงออกมาเป็นร่างกายหรือพฤติกรรมของร่างกายนั่น คัมภีร์อภิธรรมจำแนกองค์ประกอบฝ่ายรูปออกเป็นสองกลุ่ม คือมหาภูต 4 กับอุปาทายรูป 24 (อภิ.สง. 2539, 34/584/169) เรียกความจริงกลุ่มรูปทั้งหมดนี้ว่า “รูปปรมัตถ์” บางครั้งรูปปรมัตถ์ก็ถูกจัดกลุ่มย่อยอีกแบบ ประกอบด้วยรูปปรมัตถ์แท้ 18 กับรูปปรมัตถ์ไม่แท้ 10 (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ, 2553)

เมื่อถือตามหลักการของพระอภิธรรมปิฎกจะเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในพุทธศาสนาเถรวาทว่า มีความจริงปรมาตมอยู่ 4 ชุด เรียกว่า จิต เจตสิก รูป และนิพพาน หากไม่นับนิพพานที่เป็นอสังขตธรรม คือเป็นความจริงที่ไม่ถูกปรุงแต่ง (unconditioned dhamma) ความจริงที่เหลืออีกสามชุดล้วนเป็นสังขตธรรม คือเป็นความจริงที่ถูกปรุงแต่งได้ (conditioned dhamma) ทั้งเกี่ยวข้องกับกระบวนการแห่งชีวิตของมนุษย์ ในส่วนของความจริงกองนาม ค่อนข้างไม่มีข้อโต้แย้งว่าหมายถึงจิตกับเจตสิก ดังที่ชาวบ้านเรียกรวมๆ กันไปว่า จิตใจ แต่ในส่วนของความจริงกองรูป เป็นเรื่องน่าคิดว่าหมายถึงร่างกายใช่หรือไม่ หากร่างกายเป็นความจริงปรมาตมชุดหนึ่ง เหตุใดจึงไม่มีการระบุว่าร่างกายเป็นหนึ่งในความจริงปรมาตมสี่ชุดตามพระอภิธรรม

ประเด็นคำถามที่น่าสนใจก็คือ เราจะถือว่าร่างกายเป็นความจริงปรมาตมชุดหนึ่งในทำนองเดียวกับจิตกับเจตสิกได้หรือไม่ ความจริงกองรูปหรือรูปปรมาตม 28 คือทั้งหมดของร่างกายมนุษย์คนหนึ่งๆ ใช่ไหม การแยกขั้วจิตใจกับร่างกายแบบชาวโลกสะท้อนการแบ่งความจริงปรมาตมออกเป็นนามกับรูปเช่นนั้นหรือ อีกทั้งความจริงกองรูปรวมทั้งร่างกายสามารถมีอยู่เป็นอิสระจากความจริงกองนามได้หรือไม่ การทำความเข้าใจในความสำคัญยิ่ง เพราะสมมติฐานที่ว่าร่างกายกับจิตใจเป็นความจริงอิสระด้านคู่นี้มาสัมพันธ์กัน สร้างอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อความเข้าใจสุขภาพและโรคแบบแยกส่วนในสังคมปัจจุบัน ความเข้าใจแยกส่วนนี้มีหลักฐานรองรับจากภูมิปัญญาพุทธโบราณหรือไม่ เป็นสิ่งที่เราสนใจค้นหาคำตอบ โดยมีวัตถุประสงค์ของบทความวิจัยดังนี้

1. ศึกษาแนวคิด “รูปปรมาตม” กับ “ร่างกาย” ในคัมภีร์อภิธรรมของพุทธศาสนาเถรวาท
2. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด “รูปปรมาตม” กับ “ร่างกาย” ในพุทธศาสนาเถรวาท
3. ศึกษาผลกระทบของแนวคิดทั้งสองนี้ต่อความเข้าใจเรื่องสุขภาพกับโรคในทางพุทธศาสนา

ขอบเขตและวิธีการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเพื่อสำรวจแนวคิดสุขภาพแบบทั่วไป (เน้นแบบที่ได้รับอิทธิพลจากโลกตะวันตก) และแบบที่สอดคล้องกับคำสอนเรื่องความจริงของชีวิตกับจิตในพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (textual analysis) เพื่อค้นหาความหมายสำคัญในการสร้างความชัดเจนต่อแนวคิดทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนพุทธจะใช้เอกสารชั้นปฐมภูมิคือพระสูตรตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก เอกสารชั้นทุติยภูมิจะใช้คัมภีร์อรรถกถาและหนังสือที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ อรรถกถาอัฐสาลินี คัมภีร์วิสุทธิมรรค หนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ ตำราเรียนพระอภิธรรมของวัดมหาธาตุฯ รวมทั้งหนังสือหลายเล่มที่เป็นเทศนาธรรมของพุทธทาสภิกขุ ในส่วนของแนวคิดสุขภาพ จะใช้หนังสือ บทความ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

1. รวบรวมเอกสาร อ่านและตั้งประเด็นคำถาม
2. จัดลำดับเนื้อหาให้เป็นหมวดหมู่ ตั้งบทเพื่อวิเคราะห์เนื้อหาจากภาพย่อ ไปสู่องค์รวม
3. วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา
4. สรุปผลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย พร้อมนำเสนอผลที่ได้ผ่านการเขียนรายงานวิจัยเป็นขั้นตอนโดยลำดับ

อภิปรายผลการวิจัย

ตามหลักคำสอนในพระอภิธรรม ชีวิตของมนุษย์คนหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นจากการประชุมเข้าด้วยกันของความจริงสามชุด คือ จิต เจตสิก กัรูปรมัตถ์ ความจริงทั้งสามชุด แม้จะมีความหลากหลายโดยรายละเอียด แต่กลับมีธรรมชาติเหมือนกันประการหนึ่ง คือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอยู่ตลอดเวลา คำว่า “ขั้นธ 5” ที่กล่าวมาในตอนต้นนั้น หมายถึงกองของความจริงที่เกาะกลุ่มกันอยู่เป็นกระแสต่อเนื่องกันไป ไม่อาจมีอยู่อย่างโดดเดี่ยวและเป็นอิสระในตัวเองได้ ทั้งมีความแปรปรวนและเปลี่ยนแปลงเป็นปกติ (พระธรรมปิฎก, 2538) กระบวนการแห่งชีวิตของมนุษย์ในระดับมูลฐานจึงเป็นเรื่องของกระแส ไม่ใช่สิ่งหรืออะไรบางอย่างที่ตั้งอยู่ได้เองตามทัศนะแบบสสารนิยม

คำว่า “รูป” หรือ “รูปปรมัตถ์” ในภาษาของพระอภิธรรม หมายถึงธรรมชาติที่มีความผันแปรอยู่เสมอ ตั้งอยู่คงเดิมไม่ได้ เตี้ยวร้อนเตี้ยวเย็น เป็นสภาวะที่แปรปรวน เพราะมีปัจจัยอันขัดแย้งทำให้เป็นไป ถูกทำให้ย่อยยับแตกสลายด้วยปัจจัยต่างๆ นานา มีความร้อน ความเย็น หรือสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์เช่น สัตว์ต่างๆ (วรรณสิทธิ, 2554) รูปมีทั้งสิ้น 28 อย่าง ถูกจัดโดยสังเขปออกเป็นสองกลุ่มตามประเภทใหญ่หรือประเภทเล็ก สองกลุ่มตามประเภทใหญ่ประกอบด้วยนิพันนรูป 18 กับอนิพันนรูป 10 สองกลุ่มโดยประเภทเล็กประกอบด้วย มหาภูต 4 กับ อุปาทายรูป 24 ในบทความนี้เราจะวิเคราะห์รูปปรมัตถ์โดยแบ่งกลุ่มตามประเภทใหญ่ คือ รูปปรมัตถ์แท้ (นิพันนรูป 18) กับรูปปรมัตถ์ไม่แท้ (อนิพันนรูป 10)

นิพันนรูป 18 (มหาภูต 4 กับ อุปาทายรูป 14)

นิพันนรูป 18 หรือ รูปปรมัตถ์แท้ 18 อย่าง หมายถึงรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน (หรือที่ตั้ง) คือ กรรมจิต อกุตุ และ/หรืออาหาร ประกอบด้วย (หนึ่ง) ปถวิ (solid element or the element of extension) ตามภาษาชาวบ้านเรียกว่า ธาตุดินหรือปฐวีธาตุ แต่ในภาษาธรรมมันเป็นธาตุประเภทหนึ่งที่มีธรรมชาติแข็งหรืออ่อน เป็นสภาวะแผ่ไปหรือกินที่ คงสภาพของตัวเอง อีกทั้งเป็นปริมาณที่ละเอียดมาก (บุญมี, 2539) หากอยู่เดี่ยวๆ จะไม่ผันแปรตามสถานที่หรือเวลา แต่เมื่อมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและร่างกาย ปถวิกลับเป็นธาตุที่ต้องอาศัยรูปปรมัตถ์อื่นทำให้เรารับรู้หรือมองเห็นได้ น้ำหนึ่งแก้วที่เราเห็นไม่ใช่ธาตุน้ำ ความอ่อนลื่นของน้ำคือปถวิธาตุที่ถูกเกาะกุมยึดเหนี่ยวอยู่ด้วยธาตุอื่น ๆ เรียบร้อยแล้ว ปถวิจึงไม่ใช่ธาตุดินในความหมายแบบชาวโลกที่เราคุ้นเคย ปถวิธาตุเป็นธรรมชาติที่ไม่แปรผันก็จริง แต่ธรรมชาติที่ไม่แปรผันนี้จะถูกรับรู้เป็นรูปร่างลักษณะต่างๆ ไม่ได้ หากไร้ซึ่งรูปปรมัตถ์อื่นเกาะกุมอยู่ด้วย กล่าวโดยย่อก็คือ ปถวิเป็น “ธาตุ” โดยธรรมชาติแต่เป็น “รูป” โดยการประกอบเข้ากับความจริงปรมัตถ์อื่น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย หากอธิบายตามนัยของ สุตตันตปิฎกนิกายแห่งคัมภีร์ธาตุวิภังค์ ปถวิธาตุจะแสดงให้เห็นส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกายอันเรียกว่า “ธาตุดิน 20” ได้แก่ ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เนื้อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ไต, ปอด, ไข้ใหญ่, ไข้น้อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า และมันสมอง (อภิ.วิ. 2539, 35/173/134)

(สอง) อาโป (fluid element or the element of cohesion) หรือธาตุน้ำตามภาษาชาวบ้าน ในภาษาธรรมมันเป็นธาตุอีกประเภทหนึ่งที่มีธรรมชาติเกาะกุมเอิบอาบ ถ้ามีธาตุนี้นหนาแน่นจะทำให้รูปที่ปรากฏมีลักษณะเหลวและไหลได้ แต่ถ้ามีธาตุนี้นไม่หนาแน่นก็จะทำให้รูปเกาะกุมกันเป็นก้อน เรามองไม่เห็นอาโปธาตุด้วยตา แต่ปฏิเสธก็ไม่ได้ เพราะเรารู้จักมันผ่านลักษณะที่แตกต่างของปถวิธาตุนั่นเอง อาโปธาตุทำหน้าที่เหมือนยางเหนียวที่คอยเชื่อมประสานของปถวิกับธาตุอื่น ก้อนดินที่เราจับขึ้นมาคือปถวิธาตุที่ถูกอาโปธาตุเกาะยึดอยู่ จึงมีอาโปธาตุอยู่ในก้อนดินนี้ด้วย แต่ก้อนดินนี้มีอาโปธาตุที่หนาแน่นน้อยกว่าก้อนหิน ด้วยเหตุนี้ ปถวิธาตุจึงไม่ใช่ธาตุของดินโดยเฉพาะ ส่วนอาโปธาตุก็ไม่ใช่ธาตุของของเหลวเท่านั้น หากอธิบายตามนัยของ สุตตันตภาษาขณีย์แห่งคัมภีร์ธาตุวิภังค์ อาโปธาตุจะแสดงให้เห็นองค์ประกอบภายในร่างกายสิบสองประการ ได้แก่ น้ำดี, เสมหะ, หนอง, เลือด, เหงื่อ, มันทัน, มันทเลว, น้ำตา, น้ำลาย, น้ำมูก, น้ำไขข้อ, น้ำมูตรหรือปัสสาวะ (อภิ.วิ. 2539, 35/174/134)

(สาม) เตโชธาตุ (heating element or the element of heat/ radiation) หรือธาตุไฟตามภาษาชาวบ้าน ในภาษาธรรมมันเป็นธาตุอีกประเภทหนึ่งที่มีธรรมชาติร้อนหรือเย็น โดยสภาวะจะเป็นไอน์ มีหน้าที่ทำให้วัตถุละเอียดนุ่มนวลหรือสุก ซึ่งการทำให้สุกนั้นสามารถผ่านไอร้อนหรือไอน์เย็นก็ได้ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2553) ยกตัวอย่างคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปถวิธาตุ อาโปธาตุ และเตโชธาตุได้ดังนี้ น้ำที่อยู่ในแก้วใบหนึ่งเมื่อใส่ในตู้เย็นจะกลายเป็นน้ำแข็ง น้ำแข็งนั้นคือปถวิธาตุที่ถูกอำนาจของอาโปธาตุเกาะกุมอยู่ แต่การที่น้ำเกาะกุมกันได้อาศัยอำนาจฝ่ายเย็นของเตโชธาตุด้วยในทางกลับกัน เมื่อนำน้ำแข็งนั้นไปต้มจนเดือด มันจะกลายเป็นน้ำและไอน์น้ำโดยลำดับ น้ำไหลและไอน์น้ำที่มองเห็นจับต้องได้คือ ปถวิธาตุ อาการไหลของน้ำเกิดจากการกระทำของอาโปธาตุที่ถูกอำนาจฝ่ายร้อนของเตโชธาตุทำให้เป็นไป โดยปกติอาโปธาตุจะเกิดร่วมกับปถวิธาตุ ครั้นพิจารณาเตโชธาตุร่วมด้วย จะปรากฏลักษณะของการเกาะกุมหรือไหลยิ่งๆ ขึ้นตามปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้อง สิ่งทั้งหลายรวมทั้งร่างกายที่มองเห็นในชีวิตประจำวันล้วนประกอบอยู่ด้วยธาตุอย่างน้อยสามอย่างนี้กระทำต่อกัน

หากกล่าวตามนัยของ สุตตันตภาชนียะ แห่งคัมภีร์ธัตถวิภังค์ เตโชธาตุจะมีอยู่ 5 อย่าง ซึ่งทั้งหมดเกี่ยวข้องกับร่างกายของมนุษย์คนหนึ่ง (อภิ.วิ. 2539, 35/175/136) กล่าวคือ (1) เตโชธาตุที่มีอยู่ประจำในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เรียกว่า ทั่วร่างกาย (2) เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก (3) เตโชธาตุที่มีความร้อนจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วปริต (4) เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ตัว และ (5) เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร ในกรณีของคนทั่วไปจะมีไออุ่นกับเตโชธาตุที่เป็นความร้อนย่อยอาหารอยู่เป็นปกติ สำหรับเตโชธาตุที่ร้อนมาก ร้อนจัด หรือทำให้ทรุดโทรม มันเป็นไออุ่นที่ผิดปกติ คนที่เจ็บป่วยไม่ว่าจะเรื้อรังหรือไม่เรื้อรังจะปรากฏเตโชธาตุร้อนมากหรือร้อนจัด ส่วนไออุ่นของคนที่ไม่ป่วยเข้าสู่ปัจฉิมวัยจะแปรสภาพเป็นความร้อนที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมลง มีอาการผมหงอก ฟันหลุด ตามัว หรือผิวหนังเหี่ยวย่น เป็นต้น ทั้งหลายเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของเตโชธาตุร่วมกับอาโปธาตุต่อปถวิธาตุ

(สี่) วาโย (air element or the element of vibration) หรือธาตุลมตามภาษาชาวบ้าน ในภาษาธรรมมันเป็นธาตุอีกประเภทหนึ่งที่มีธรรมชาติเครื่องดึงหรือเคลื่อนไหวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย ถ้าวาโยธาตุฝ่ายเครื่องดึงมีอยู่หนาแน่น จะทำให้ในขณะนั้นเกิดอาการแบบที่เรียกว่า ดึง เมื่อย ปวด หรือเกร็ง ถ้าวาโยธาตุฝ่ายเคลื่อนไหวมีอยู่หนาแน่น ในขณะนั้นจะมีการเคลื่อนไหวของอริยาบทต่างๆ มีการกระพริบตา มือเท้ากระดิก ปัสสาวะอุจจาระ หรือแม้กระทั่งคลอเคลิบเคลิ้มได้ หากกล่าวตามนัยของ สุตตันตภาชนียะ แห่งคัมภีร์ธัตถวิภังค์ วาโยธาตุที่เกิดขึ้นในร่างกายมีอยู่ 6 อย่าง (อภิ.วิ. 2539, 35/176/136-137) ได้แก่ (1) วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน (2) วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง (3) วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง (4) วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่ (5) วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย และ (6) วาโยธาตุที่เป็นลมหายใจเข้าออก การที่เราเห็นร่างกายหรือวัตถุเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะวาโยธาตุเบื้องหลังร่างกายหรือวัตถุนั้นเอง

ปถวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ได้ชื่อว่าเป็น มหาภูต (รูป) เพราะเป็นรูปใหญ่ ปรากฏชัด และเป็นประธานแก่รูปประมัตต์อื่นๆ ที่เหลือทั้งหมด โดยเฉพาะปถวิธาตุนั้นชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งรูปพรรณสัณฐานทั้งปวงที่รับรู้กันได้กล่าวอีกนัยก็คือ มหาภูตคือธาตุมูลฐานทั้ง 4 หรือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ที่ชาวบ้านเรียกขาน แต่ธาตุมูลฐานเหล่านี้แตกต่างจากแนวคิดเรื่อง “ธาตุ” ในปรัชญาตะวันตกมาก

มหาภูตแสดงสภาวะธรรมชาติที่เป็นเช่นนั้นเอง ไม่อาจถูกลดทอนเป็นอื่นต่อไปได้อีก เพราะเป็นสภาวะธรรมชาติที่คงสภาพสุดท้ายของตัวเอง จึงเรียกว่าเป็นความจริงปรมัตถ์ ซึ่งสภาวะธรรมชาติแบบนี้ไม่ใช่แก่นสารหรือเนื้อสาร (substance) หรือคุณสมบัติของแก่นสาร (quality) ใดๆ ทั้งสิ้น อะไรก็ตามที่เป็นแก่นสารจะมีอยู่ได้เองในฐานะเป็นประธาน (subject) อันมีเอกลักษณ์เฉพาะตนบางอย่าง (property/predicate) ที่อาจจะอธิบายได้หรือไม่ได้ แต่มหาภูตเป็นสภาวะพื้นฐาน 4 ประการของปรากฏการณ์ทั้งหลายทางโลก ไม่ใช่สิ่งหรือความมีความเป็นอะไรทั้งสิ้น มหาภูตถูกรับรู้เข้าใจได้ผ่านรูปปรมัตถ์ที่เหลืออยู่ จากนั้นไปรูปปรมัตถ์ที่เหลือจะไม่เรียกว่าธาตุ แต่เป็นรูปธรรมชาติดละเอียดที่จำเป็นต่อการประกอบขึ้นเป็นชีวิตและร่างกายของมนุษย์

(หำ) จักขุปสาท (the eyes as a sensitive material quality) เป็นรูปธรรมชาตินิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสดูจระจกเงา เป็นเครื่องรับรูปต่างๆ เป็นที่ตั้งและที่เกิดของจักขุวิญญาณ คือเป็นช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางตา

(หก) โสตปสาท (the ears as a sensitive material quality) เป็นรูปธรรมชาตินิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส เป็นเครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งแผ่อยู่ภายในช่องหู อันมีสัณฐานเหมือนวงแหวน เป็นที่งอกของขนแดงเส้นละเอียด เป็นที่ตั้งและที่เกิดของโสตวิญาณ คือเป็นช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางหู

(เจ็ด) มานปสาท (the nose as a sensitive material quality) เป็นรูปธรรมชาตินิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส เป็นเครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งแผ่อยู่ภายในช่องจมูก ที่มีสัณฐานดังกีบแพะ เป็นที่ตั้งและที่เกิดของมานวิญาณ คือเป็นช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางจมูก

(แปด) ชิวหาปสาท (the tongue as a sensitive material quality) เป็นรูปธรรมชาตินิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส เป็นเครื่องรับรสต่างๆ ตั้งอยู่ในท่ามกลางลิ้นที่มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล (หรือดอกบัวแดง) เป็นที่ตั้งและที่เกิดของชิวหาวิญาณ คือเป็นช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางลิ้น

(เก้า) กายปสาท (the body as a sensitive material quality) เป็นรูปธรรมชาตินิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส เป็นเครื่องรับสัมผัสต่างๆ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป มีสัณฐานคล้ายลำไส้แผ่บางซุบน้ำมันจนชุ่มแผ่อยู่ทั่วร่างกาย ยกเว้นที่ปลายผม

ปลายชน ปลายเล็บ หนังสือหนา และที่รวมแห่งอาหารไหมได้ใส่ใหญ่ (พระปัลลิวสุทธิตุตตชโย 2555, 96) เป็นที่ตั้งและที่เกิดของกายวิญญาน คือเป็นช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางกาย ข้อที่ (ห่า) ถึง (เก่า) นี้รวมเรียกว่า “ปสาทรูป” เพราะมีสภาพใสเป็นลักษณะธรรมชาติ มีมหาภูตสี่อันเกิดจากกรรมในอดีตเป็นเหตุก่อให้เกิด

(สิป) รูปารมณ์ (form as a material quality of sense-field) เป็นรูปธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาน หรือเป็นอารมณ์ของจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ในช่องทางตา ได้แก่ สีต่าง ๆ

(สิปเอ็ด) สัททารมณ์ (sound as a material quality of sense-field) เป็นรูปธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่เป็นอารมณ์ของโสตวิญญาน หรือเป็นอารมณ์ของจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ในช่องทางหู ได้แก่ เสียงต่าง ๆ

(สิปสอง) คันธารมณ์ (smell/odor as a material quality of sense-field) เป็นรูปธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่เป็นอารมณ์ของฆานวิญญาน หรือเป็นอารมณ์ของจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ในช่องทางจมูก ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ

(สิปสาม) รสารมณ์ (taste as a material quality of sense-field) เป็นรูปธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่เป็นอารมณ์ของชีวหาวิญญาน หรือเป็นอารมณ์ของจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ในช่องทางลิ้น ได้แก่ รสต่าง ๆ

ในหมวดนี้คือข้อ (สิป) ถึง ข้อ (สิปสาม) รวมเรียกว่า “วิสัยรูป” หรือ “โคจรรูป” เพราะเป็นรูปชนิดที่เป็นอารมณ์ของจิตทั้งหลาย (จิตกับเจตสิก) หรือเป็นรูปซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องไปของจิตทั้งหลาย ความจริงแล้วยังมีรูปที่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาน หรือเป็นอารมณ์ของจิตที่ทำหน้าที่รับรู้ในช่องทางกาย เรียกว่า “โณภูตัพพารมณ์” (tangible objects) แต่รูปที่สัมผัสทางกายได้นี้ในทางพระอภิธรรมถือว่าอยู่ในหมวดของปฬวิธธาตุ เตโชธาตุ หรือวาโยธาตุตั้งได้กล่าวมาแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายรูปธรรมชาติที่สัมผัสได้ทางกายเป็นการเฉพาะขึ้นมาอีก ในธรรมสังคณี ชื่อ รูปารมณ์เป็นสภาวะที่เห็นและกระทบได้ (อภิ.สง. 2539, 34/1056/270) ส่วนคันธารมณ์ สัททารมณ์ และรสารมณ์ เป็นสภาวะที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ (อภิ.สง. 2539, 34/1057/270)

(สิปสี่) อิตถิภาวะ (femininity as a material quality of sex) เป็นรูปธรรมชาติชนิดหนึ่งที่แสดงเหตุของความเป็นหญิง

(สืบท้า) ปุริสภาวะ (masculinity as a material quality of sex) เป็นรูปธรรมชาตอีกชนิดหนึ่งที่แสดงเหตุของความเป็นชาย รูปธรรมชาตสองชนิดนี้รวมเรียกว่า “ภาวรูป” เป็นสุขุมรูปคือรูปละเอียด เกิดจากกรรม ไม่ปรากฏชัดกระทบไม่ได้ และรู้ได้ทางใจ (จิต) เท่านั้น หน้าที่ของรูปสองชนิดนี้คือสร้างความแตกต่างในเครื่องแสดงเพศ 4 ประการ (อภิ.สง. 2539, 34/632-633/202-203 ; อภิ.สง. 2539, 34/714,716/216) คือรูปร่างสัณฐาน, เครื่องหมาย, นิสัย และกิริยาอาการ

(สืบทก) หทยรูป (heart-base/ the physical basis of mind) เป็นรูปธรรมชาตชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม เป็นเหตุให้กระทำกิจทุกอย่างรวมทั้งการงานได้จริง ๆ ถ้าไม่มีรูปชนิดนี้ปรากฏอยู่ร่วมกับรูปอื่น ๆ มนุษย์จะไม่ต่างจากรูปหุ่นที่สักแต่ว่าปั้นเป็นคนชั้นรูปนี้เป็นที่ตั้งหรือที่เกิดของมโนวิญญาน ทำให้บุคคลหนึ่งคิด พูด หรือทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ โดยอาศัยหทยรูปนี้คนเราจึงทำกุศลและอกุศลได้

(สืบเจ็ด) ชีวิตรูป (life-vitality/ life-faculty/ the material quality of life) เป็นรูปธรรมชาตอีกชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม ทำหน้าที่รักษารูปอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกันร่วมกันให้เป็นอยู่หรือตั้งอยู่สืบต่อกันไปได้ อธิบายอีกนัยหนึ่งก็คือ รูป-นามของสัตว์ทั้งหลายเกิดจากกรรมในอดีต กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดรูป-นามก็จริง แต่ไม่รักษารูป-นาม เพราะมันเป็นอดีตไปแล้ว ธรรมชาติที่รักษารูป-นามในแต่ละขณะปัจจุบันให้ตั้งอยู่ได้ก็คือชีวิตรูปนี้เอง สภาวะธรรมชาตินี้ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงนาม-รูปทั้งหลายที่เกิดพร้อมกันทำให้คนเป็นมีสภาพแตกต่างจากคนตาย

(สืบแปด) อาหารรูป (nutriment/the material quality of nutrition) เป็นรูปธรรมชาตอีกชนิดหนึ่ง มีหน้าที่ยังรูปอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อมกันให้มีอยู่ติดต่อกัน การยังรูปให้มีอยู่ติดต่อกันของอาหารรูปไม่เหมือนกับการรักษารูปให้สืบต่อของชีวิตรูป การยังรูปของอาหารรูปทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลัง เติบโต หรือสมบูรณ์ ส่วนการรักษารูปของชีวิตรูปเป็นการทำให้คนยังเป็นผู้มีชีวิตอยู่ได้

รูปทั้ง 18 อย่างที่กล่าวมานี้ได้ชื่อว่าเป็นรูปปรมาณูแท้ มีที่ตั้ง (หรือสมมุติฐาน) สี่ประการ คือกรรม จิต อุตุ และ/หรืออาหาร จึงเรียกว่า “นิปผันนรูป” ในกลุ่มนี้ถ้ารูปปรมาณูไม่ใช่ธาตุมูลฐานที่คงสภาวะสุดท้ายในตัวเอง มันก็เป็นสภาวะธรรมชาติบางอย่างที่เป็นเช่นนั้น คือเป็นความจริงแท้ในตัวเอง รูปทั้งหมดไม่เที่ยง ไม่มีแก่นสาร

และยึดถือไม่ได้เพราะเกิดดับตามเหตุปัจจัย สิ่งที่น่าสนใจคือ ครึ่งหนึ่งของรูปในกลุ่มนี้ อันได้แก่ ปสาทรูป 5 ภาวรูป 2 ทหรูป 1 และชีวิตรูป 1 มีที่ตั้งหรือแดนเกิดจากกรรม เพียงอย่างเดียว แต่กรรมในวงล้อแห่งชีวิตคือสังขารกับภพ มีนัยบ่งถึงเจตนาอันเป็น ความจงใจของจิต เป็นอาการของจิตที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเชื้อกิเลสรูปปรมัตถ์แท้ทั้งเก้า จึงมีการเกิดที่แยกไม่ขาดจากจิตด้วย

ประการต่อมา แม้รูปปรมัตถ์อื่นที่เหลืออยู่อีกครึ่งหนึ่งจะระบุแน่นอนไม่ได้ ว่าเกิดจากกรรมเพียงอย่างเดียว อาจเกิดจากกรรม จิต อุตุ และ/หรืออาหารร่วมด้วย แม้กระนั้น มหาภูต 4 จะเกิดขึ้นพร้อมกับวิสัยรูป 3 และอาหารรูป 1 เสมอ คัมภีร์ พระอภิธรรมยัถึงการเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมกันของรูปปรมัตถ์แท้กลุ่มนี้ในกรณีที่เกี่ยวข้อง กับชีวิตของมนุษย์ (อภิ.สง. 2539, 34/1201/305) กล่าวโดยง่ายก็คือ ปรวิ อาโป เตโช วาโย รูปารมณั คันธารมณั สารมณั และอาหารรูป (โอชา) รวมเป็น 8 รูปปรมัตถ์แท้ชุดหนึ่ง แต่รูปปรมัตถ์แท้ชุดนี้จะเกิดและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเสมอ เรียกว่า “อวินิพโกครูป 8” การเกิดและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มของธาตุพื้นฐานทั้งสี่กับสภาวะธรรมชาติอีกสี่อย่าง ทำให้ดูเหมือนว่าไม้อาจมีรูปปรมัตถ์แท้รูปใดตั้งอยู่ได้เป็นอิสระ และเป็นความจริง ในตัวเองแยกส่วนจากความจริงอื่นในชีวิตของมนุษย์ได้

อนิพนันรูป 10 (อุปาทายรูป 10)

กลุ่มนี้คือรูปปรมัตถ์ไม่แท้ เป็นรูปพิเศษที่เกิดในรูปปรมัตถ์แท้ 18 อย่างข้างต้น มันไม่ใช่ธาตุ ไม่ใช่สภาวะธรรมชาติที่เป็นความจริงสุดท้ายในตัวเอง แต่เป็นรูปธรรมชาติ รวมทั้งอาการที่เกิดพร้อมกลุ่มแรกในกระบวนการสร้างชีวิตและร่างกายของมนุษย์ ประกอบด้วย

(หนึ่ง) ปริจเฉทรูป (space-element/ the material quality of delimitation) หรือช่องว่าง เป็นรูปธรรมชาติหนึ่งอันทำให้บรรดารูปที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย มีรูปร่าง สันฐาน และนับจำนวนได้ หากปราศจากช่องว่างรูปทั้งหลายจะติดกันเป็นพิดไปหมด จะเห็นการเกิดดับของรูปไม่ได้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ปริจเฉทรูปบ่งนัยถึง ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปหนึ่งกับอีกรูปกลาปหนึ่ง (รูปกลาป คือ หมวด มัต หรือ หมู่ของรูปที่เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน และอาศัยธาตุพื้นฐานร่วมกัน)

(สอง) กายวิญญูติ (bodily intimation/ gesture) คือการเคลื่อนไหวทางกายที่ทำให้รู้ความประสงค์

(สาม) วาจิวิญญูติ (verbal intimation/ speech) คือการเคลื่อนไหวทางวาจาหรือการพูดที่ทำให้รู้ความประสงค์ ทั้งสองรูปนี้รวมเรียกว่า “วิญญูติรูป” หมายถึงรูปที่เป็นการเคลื่อนไหวทางกายหรือทางวาจาเพื่อให้รู้ความหมายกัน จัดเป็นรูปอาการ ไม่ใช่สภาวะ (หรือรูป) ธรรมชาติ เพราะมีรูปนี้จึงทำให้เราทั้งหลายรับรู้จิตใจของกันและกัน

(สี่) รูปลหุตา (lightness/agility) เป็นอาการที่เบา ของรูปปรมาณูแต่ละ

(ห้า) รูปมุกุตา (pliancy/elasticity/malleability) เป็นอาการที่ อ่อน ของรูปปรมาณูแต่ละ

(หก) รูปกัมมัญญตา (adaptability/wieldiness) เป็นอาการ ใช้การได้ หรือควรแก่งาน ของรูปปรมาณูแต่ละรูปอาการทั้งสามนี้บวกกับวิญญูติรูปทั้งสองในย่อหน้าก่อนรวมเรียกว่า “วิการรูป” จัดเป็นอาการของรูปปรมาณูแต่ละเท่านั้น ไม่ได้มีวิการรูปโดยเฉพาะและจะเกิดพร้อมกันเฉพาะในสิ่งมีชีวิต

(เจ็ด) อุปจยรูป (growth/ appearance) คือ ลักษณะก่อตัวขึ้น ของรูปปรมาณูแต่ละในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์นั้นอธิบายได้ว่า ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตหยั่งลงสู่ครรภ์รูปที่ปรากฏเป็นกละตั้งแต่สัปดาห์แรกเป็นรูปอันเกิดจากกรรมยังไม่สมบูรณ์ ครั้นล่วงมาถึงสัปดาห์ที่สิบเอ็ดรูปอันเกิดจากกรรมจึงครบสมบูรณ์ คือมีอวัยวะครบถ้วน ตั้งแต่การเกิดขึ้นครั้งแรกจนกระทั่งรูปจากกรรม จิต อุด และ/หรืออาหารปรุงแต่งมีความครบถ้วนสมบูรณ์ ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อุปจยรูปของมนุษย์จะมีลักษณะของความจริงที่ชื่อว่า “อุปจยรูป”

(แปด) สันตติรูป (continuity) คือลักษณะ เกิดสืบต่อกันไป ของรูปปรมาณูแต่ละในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์นั้นอธิบายได้ว่า เมื่อรูปอันเกิดจากกรรม จิต อุด และ/หรืออาหาร มีความสมบูรณ์คือมีอวัยวะครบถ้วนแล้ว การเกิดขึ้นสืบต่อของรูปปรมาณูเหล่านี้ไปตลอดชีวิตที่เหลืออยู่จะเรียกว่าเป็นช่วงลักษณะแบบสันตติรูป

(เก้า) ชรตารูป (decay) คือ ลักษณะ ทрут เสื่อม หรือโทรม ของรูปปรมาณูแต่ละ

(สับ) อนิจจตา รูป (impermanence) คือ ลักษณะ แปรปรวนแตกสลายของรูป
ปรมัตถ์แท้ รูปในข้อ (เจ็ด) ถึง (สิบ) นี้รวมเรียกว่า “ลักษณะรูป”

จากนิยามของรูปปรมัตถ์ทั้งหมดนี้ทำให้เราทราบว่า ในพระอภิธรรมมีการ
อธิบายคำว่า “รูป” ในหลายกรอบความหมาย โดยรูปอาจหมายถึงข้อหนึ่งข้อใด ดังนี้

1. ธาตุพื้นฐาน ได้แก่ มหาภูต 4
2. ช่องทางให้จิตทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ ได้แก่ ปสาทรูป 5
3. อารมณ์ที่จิตรับรู้ ได้แก่ มหาภูต 3 กับวิสัญญีรูป 4
4. สภาวะ (หรือความจริง) ภายในที่หล่อเลี้ยงหรือส่งเสริมรูปอื่นให้ตั้งอยู่
ปรากฏชัดเจน หรือกระทำการต่างๆ ได้ ได้แก่ ภาวรูป 2, หทยรูป 1, ชีวิตรูป 1,
อาหารรูป 1
5. สภาวะทางธรรมชาติ ได้แก่ ปริจเฉทรูป 1
6. อาการที่เป็นองค์ประกอบทางธรรมชาติของชีวิต ทำให้สามารถแสดงอาการ
ทางร่างกายตลอดจนอากัปกริยาต่างๆ ได้แก่ วิญญาณ 2, วิจารณ์รูป 3
7. ลักษณะสามัญของชีวิต ได้แก่ ลักษณะรูป 4

แม้จะมีนิยามและการจัดกลุ่มที่หลากหลาย แต่รูปทั้งหมดก็สื่อถึงอะไรบางอย่าง
ร่วมกัน กล่าวคือ (1) ในรูปทั้ง 28 ไม่ว่าจะเป็นรูปปรมัตถ์แท้ 18 อย่าง หรือรูปปรมัตถ์ไม่แท้
10 อย่าง จะเป็นธรรมชาติที่มีอยู่หรือเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์เสมอ (2) ธรรมชาตินี้
อาจเป็นสภาวะในตัวเองหรือไม่ใช้ก็ได้ แต่แม้ไม่ใช่สภาวะในตัวเอง มันก็จะเป็นความจริง
บางอย่างที่รับรู้ได้ในเชิงประจักษ์เมื่ออยู่เป็นกลุ่ม หากขาดซึ่งธรรมชาติใดธรรมชาติหนึ่ง
ใน 28 อย่างนี้ เราจะรับรู้และอธิบายการมีอยู่ของชีวิตหนึ่งๆ ไม่ได้เลย (3) รูปทั้ง 28 อย่าง
ล้วนแสดงความจริงที่ไม่อาจตั้งอยู่หรือมีอยู่โดยลำพัง ไม่มีรูปใดมีอยู่เป็นเอกภาวะ
โดยไม่ต้องอาศัยการมีอยู่ของรูปอื่น หรือไม่มีรูปใดที่ถูกรับรู้อยู่ในฐานะความจริง
เดี่ยวๆ ได้ รูปหนึ่งๆ บ่งนัยถึงความจริงเชิงองค์ประกอบ คือมีอยู่แบบเป็นหมู่ไปด้วยกัน
หรือพร้อมกันกับรูปอื่นเสมอ (4) รูปทั้งหลายล้วนเกิดจากเหตุหรือที่ตั้งอันเรียกว่า
“สมุฏฐาน” อย่างน้อยหนึ่งในสี่ประการนี้ คือกรรม จิต อุตฺ อาหาร ทั้งนี้ยกเว้นแต่
ลักษณะรูป 4 ที่ไม่ใช่รูปในความหมายทั่วไป

ในการตอบคำถามข้างต้นว่า ร่างกายกับรูปปรมาณูทั้งหลายนี้คืออย่างเดียวกันใช่หรือไม่ จำเป็นที่เราจะต้องทำความเข้าใจในคำต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง คำว่า “ร่างกาย” โดยทั่วไปมีความหมายหรือลักษณะตามสมมติฐานดังนี้

1. คำว่า “ร่างกาย” หมายถึงหมู่ของรูป ทรง หรือโครงร่างที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

2. คำว่า “ร่างกาย” หมายถึงรูปธรรม เป็นสิ่งที่รับรู้หรือมองเห็นในรูปลักษณะต่างๆ ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

3. ตามทฤษฎีทวินิยมเชิงอภิปรัชญาของนักปรัชญาบางคน มีเดการ์ต (Descartes) เป็นต้น ร่างกายคือสิ่งที่เป็นจริงประเภทหนึ่ง มีอยู่จริงในเชิงรูปธรรมและเป็นอิสระจากความจริงนามธรรม ความเชื่อนี้มองว่า มนุษย์มีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ กาย (body) กับ จิต (mind) ที่มีอยู่เป็นเอกเทศจากกันแต่สัมพันธ์กันได้ (พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ – ไทย, 2540)

หากถือตามทฤษฎีทวินิยมแบบนี้ซึ่งค่อนข้างเชื่อกันแพร่หลายแม้ในปัจจุบัน ความจริงของรูปหรือรูปปรมาณูในพุทธศาสนก็น่าจะหมายถึงองค์ประกอบทางร่างกาย ส่วนความจริงของนาม (จิตกับเจตสิก) จะหมายถึงองค์ประกอบทางจิตใจ ประเด็นที่เราจะทำการวิเคราะห์คือ รูปปรมาณูทั้ง 28 อย่างที่ระบุไว้นี้คือองค์ประกอบเฉพาะทางร่างกายใช่หรือไม่ ทั้งเป็นความจริงที่สนับสนุนความหมายของร่างกายในสมมติฐานสามข้อนี้ใช้ไหม ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพระอภิธรรมเป็นดังนี้

1. เพราะเราต้องการศึกษาความจริงที่เป็นสภาวะธรรมชาติในตัวเองว่าเป็นแบบใด กลุ่มของอนิปันนรูป 10 จะถูกคัดออกก่อน เนื่องจากทั้งหมดยกเว้นปริจเฉทรูปไม่ใช่รูปโดยสภาวะ แต่เป็นรูปโดยอาการหรือลักษณะ ลักษณะรูป 4 (อุปัจจุรูป, สันตติรูป, ชรตารูป และอนิจจตารูป) เป็นลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปปรมาณู มันไม่ได้เป็นรูปโดยสภาวะวิการรูป 3 (รูปลหุตา, รูปมฤตา และรูปกัมมัณฺญตา) เป็นอาการของร่างกาย ไม่ใช่รูปสภาวะ วิญญูติรูป 2 (กายวิญญูติกับจิตวิญญูติ) เกิดจากจิตเป็นเหตุ จึงถือเป็นส่วนของร่างกายตามสมมติฐานสามข้อข้างต้นไม่ได้ (พระสังฆมณฑล ธรรมจริยะ, 2553) ปริจเฉทรูป 1 แม้เป็นรูปโดยสภาวะ แต่ก็ยังเป็นช่องว่างที่มีสภาวะธรรมชาติแบบกลางๆ ไม่ใช่ส่วนของร่างกายแต่มาประกอบเข้ากับรูปปรมาณูอื่นเพื่อสร้างชีวิตกับร่างกายขึ้น จึงไม่อยู่ในข่ายพิจารณาในเรื่องร่างกาย

2. ในบรรดารูปที่เหลืออีก 18 อย่าง ($28 - 10 = 18$) รูปปรมัตถ์แท้ 9 อย่าง คือ ปสาทรูป 5 (จักขุปสาท, โสตปสาท, มานปสาท, ชิวหาปสาท และกายปสาท), ภาวรูป 2 (อิตถิภาวะกับปริสภาวะ), หทยรูป 1 และชีวิตรูป 1 มีกรรมเป็นเหตุเกิด หมายความว่า เกิดจากเจตนาของจิตสร้างรูปเหล่านี้ขึ้น จึงไม่เข้าข่ายพิจารณาให้เป็นเรื่องเฉพาะร่างกายได้

3. ในบรรดารูปที่เหลืออีก 9 อย่าง ($18 - 9 = 9$) วิสยรูป 4 (รูปารมณ, สัทธารมณ, คันธารมณ และรสารมณ) แม้เป็นรูปปรมัตถ์แท้แต่เป็นอารมณ์ที่จิตรับรู้ เกิดขึ้นโดยข้องเกี่ยวกับการรับรู้ของจิตเสมอ จึงไม่เข้าข่ายพิจารณาให้เป็นความจริงอิสระได้

4. ในบรรดารูปที่เหลืออีก 5 อย่าง ($9 - 4 = 5$) คือปลวี อาโป เตโช วาโย และอาหารรูป สามารถเกิดจากเหตุหรือที่ตั้งคือกรรม จิต อุตุ และ/หรืออาหารได้ แต่เรากลกลับศึกษาไม่พบว่ามียุปรมัตถ์ใดเกิดจากอุตุได้เพียงอย่างเดียว เกิดจากอาหารได้เพียงอย่างเดียว หรือแม้แต่เกิดจากอุตุกับอาหารร่วมกัน แสดงว่ารูปปรมัตถ์ทั้ง 5 นี้จะต้องเกิดจากเหตุคือกรรมหรือจิตร่วมด้วย หากมีกรรมหรือจิตร่วมเป็นสมุฏฐาน หมายความว่า รูปปรมัตถ์ทั้ง 5 นี้มีเหตุเกิดที่เกี่ยวข้องกับจิตและกรรมซึ่งเป็นเจตนาของจิตไม่มากนักน้อย (พระปลัดวิสุทธิ์ คุดตชโย, 2555 ; วรรณสิทธิ, 2554)

ที่น่าสนใจยิ่งกว่านั้นคือ รูปปรมัตถ์ทั้ง 5 นี้จะเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นมัดหรือกลาปร่วมกับวิสยรูป 3 ได้แก่ รูปารมณ, คันธารมณ และรสารมณ อยู่เสมอ การเกิดขึ้นเป็นหมู่พร้อมกันและร่วมกันนี้ในภาษาพระอภิธรรมเรียกว่า “อวินิพโกครูป 8” รูปทั้ง 8 นี้ไม่เกิดแยกจากกัน แต่จะยึดกันอยู่เป็นกลุ่มหรือกลาอย่างนี้เรื่อยไป แม้ในปรมาณูหนึ่งของชีวิตก็จะต้องประกอบด้วยรูปกลุ่มนี้เป็นพื้นฐาน ปรมาณูคือหน่วยอนุภาคที่เล็กที่สุดกำหนดเห็นด้วยตาเนื้อไม่ได้ เป็นส่วนของอากาศ ปรมาณูหนึ่งมีขนาดเท่ากับ 1 กลาป (หวมด มัด หรือหมู่) มีขนาดโดยประมาณ (หรืออนุมาณโดยอาศัยบัญญัติ) เท่ากับ $0.0000000850 (1/36 \times 36 \times 36 \times 36 \times 7)$ ของหัวเหาหนึ่งตัว (พระครูปลัดวิสุทธิ์ คุดตชโย, 2555) ข้อมูลนี้บอกให้เราทราบว่ มหาวุต 4 ที่เราเชื่อว่าเป็นธาตุมูลฐานที่มีอยู่ได้เองเมื่อกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิต มันกลับไม่สามารถเกิดและมีอยู่ได้เองเป็นอิสระจากอารมณ์ที่จิตรับรู้ รูปสภาวะกลุ่มนี้เกิดพร้อมรูปธรรมชาติที่เป็นอารมณ์ของจิตเสมอ จิตจึงเข้ามาเกี่ยวข้องในทุกกระดบของกระบวนการแห่งชีวิตตั้งแต่จุดเริ่มต้น

สรุปผลการวิจัย

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ทำให้เราจำเป็นต้องสรุปผลการวิจัยดังนี้

1. รูปปรมาัตถ์ที่เราเข้าใจว่าเป็นธาตุมูลฐาน เมื่อเข้ามาเป็นองค์ประกอบร่วมของชีวิต มันไม่อาจมีอยู่เป็นอิสระจากจิตหรือเจตจำนงของจิตได้ การมีอยู่ของความจริงกองรูปจึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริงอิสระจากความจริงกองนาม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รูปปรมาัตถ์ไม่ได้มีอยู่แยกจากจิตกับเจตสิก “รูป-นาม” ในทางพุทธศาสนาจึงไม่ใช่ความจริงด้านคู่ตรงข้ามในแบบเดียวกับ “ร่างกาย-จิตใจ” ด้วยเหตุนี้ รูปปรมาัตถ์ทั้ง 28 อย่างที่ได้วิเคราะห์มาไม่มีรูปใดสามารถใช้นิยามเดียวกับร่างกายในสมมติฐานแบบชาวโลก

2. การชี้ให้เห็นว่านาม-รูปไม่ใช่ความจริงด้านคู่ตรงกันข้าม หมายความว่าความจริงกองนาม (คือจิตกับเจตสิก) มีอยู่ตลอดเวลาพร้อมกับรูปปรมาัตถ์ต่างๆ ในการสร้างชีวิตและร่างกายของมนุษย์คนหนึ่ง โดยรูปที่ตั้งต้นขึ้นครั้งแรกจะเป็นรูปที่เกิดจากเจตนาของจิตหรือเชื้อกรรมก่อน เรียกว่า “กัมมชรูป”

3. เพราะเหตุนี้ สมมติฐานที่ว่า (1) ชีวิตมนุษย์คนหนึ่งเกิดจากความจริงอิสระ 2 ชุด คือ ร่างกายกับจิตใจมาสัมพันธ์กัน หรือ (2) รูปปรมาัตถ์คือร่างกาย จึงเป็นความเชื่อที่เราไม่สามารถหาหลักฐานรับรองในคำสอนเกี่ยวกับชีวิตและกระบวนการแห่งชีวิตในพุทธศาสนา ภูมิปัญญาพุทธระดับปรมาัตถ์ไม่สนับสนุนแนวคิดทวินิยมระหว่างร่างกายกับจิตใจ

4. ร่างกายไม่ได้มีความหมายเท่ากับรูปปรมาัตถ์ รูปทั้ง 28 อย่างคือความจริงปรมาัตถ์ แต่ร่างกายเป็นภาพปรากฏของความจริงสามชุด (จิต + เจตสิก + รูปปรมาัตถ์) ที่ประชุมเข้าด้วยกันเรียบร้อยแล้ว เพราะเป็นภาพปรากฏ ร่างกายจึงเป็นความจริงได้ในระดับปรากฏการณ์หรือสมมติ ไม่ใช่ความจริงในระดับปรมาัตถ์

5. เพราะเหตุนี้ ทำให้เราเข้าใจได้ว่า เหตุใดคำว่า “ร่างกาย” ในทางพุทธศาสนาจึงมีความหมายเท่ากับหน่วยรวมของส่วนประกอบย่อยๆ เป็นที่ตั้งที่เกิดของสิ่งน่ารังเกียจ มีปัจจัยทำให้เนาเปื่อยผุพังอยู่ตลอดเวลา ทั้งเป็นอัตภาพตัวตนที่เพาะเชื้อกุศลกับอกุศล (พระธรรมกิตติวงศ์, 2550) เพราะร่างกายเป็นกลุ่มร่างของตัวตนที่เนื่องอยู่กับความทุกข์ เป็นรูปปรากฏหรือรูปที่ถูกบัญญัติขึ้นภายหลัง มันจึงไม่มีความสำคัญ

เท่ากับจิต การให้คำร่างกายกับจิตใจเท่ากัน หรือมีความสำคัญเสมอกันเป็นสมมติฐานที่ไม่ปรากฏในคำสอนพระอภิธรรมของพุทธศาสนา

6. สมมติฐานเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ที่คำสอนระดับปรมัตถ์ของพุทธศาสนารับรองคือ ความจริงของนามกับความจริงของรูปมีอยู่อย่างสัมพันธ์กันในทุกะดับของการรับรู้ชีวิต รูปที่ปราศจากจิตจะไม่มีมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการแห่งชีวิตของมนุษย์ รูปกับนามเป็นปัจจัยแก่กัน มีอยู่ด้วยกันพร้อมกันในกระบวนการสร้างชีวิต ร่างกายคือองค์รวมของนาม-รูป ไม่ใช่รูปที่อยู่ตรงข้ามกับนาม ร่างกายปรากฏขึ้นทีหลัง เป็นผลผลิตของนาม-รูป จิตกับกายจึงเป็นความจริงคนละระดับ

7. เพราะจิตใจกับร่างกายมีค่าความจริงต่างระดับกัน จิตมีอยู่ก่อนในระดับปรมัตถ์ แต่ร่างกายมาทีหลังในระดับปรากฏการณ์ การแยกร่างกายออกจากจิตใจก็ดี การให้ความสำคัญกับร่างกายเท่ากับจิตใจก็ดี การแยกสุขภาพทางกายออกจากสุขภาพทางใจก็ดี หรือการแยกโรคทางกายออกจากโรคทางใจก็ดี เหล่านี้เป็นความเชื่อหรือทฤษฎีที่ไม่สอดคล้องกับคำสอนพุทธระดับปรมัตถ์ว่าด้วยชีวิตมนุษย์

สมมติฐานที่คลาดเคลื่อนตามหลักพุทธ: ชีวิต = ร่างกาย (รูปปรมัตถ์) + จิตใจ (นามปรมัตถ์)

สมมติฐานที่ถูกต้องตามหลักพุทธ (๑): ชีวิต = (รูปปรมัตถ์ <-> นามปรมัตถ์)
-> ร่างกาย หรือ

สมมติฐานที่ถูกต้องตามหลักพุทธ (๒): ชีวิต = (รูป <-> นาม) -> ร่างกาย

ข้อเสนอแนะงานวิจัย

เมื่อได้ความชัดเจนในคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและกระบวนการแห่งชีวิตมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา สมมติฐานใหม่ที่เราได้นี้ สามารถนำไปต่อยอดงานวิจัยได้อีกมากมาย ผ่านคำถามที่น่าสนใจดังนี้

1. หากร่างกายเป็นความจริงต่างระดับกับจิตใจ ไม่ใช่ความจริงด้านคู่ตรงข้าม แต่เสมอกันอย่างที่เราเคยเชื่อ เราควรมีมุมมองเกี่ยวกับโรคทางกายและโรคทางจิตของมนุษย์อย่างไร

2. ในทำนองเดียวกัน มุมมองเกี่ยวกับสุขภาพทางกายและสุขภาพทางจิตที่เคยถูกแยกส่วนพิจารณาควรถูกปรับเปลี่ยนอย่างไร เราจะสามารถสร้างทฤษฎีทางสุขภาพขึ้นมาตามหลักการของพุทธศาสนาได้หรือไม่และอย่างไร การจัดการสุขภาพตามสมมติฐานใหม่นี้จะมีจุดแข็งและจุดอ่อนอย่างไร

3. กำเนิดของชีวิตกับกระบวนการแห่งชีวิตที่วางใช้สมมติฐานแบบพุทธควรถูกอธิบายอย่างไร การเกิดขึ้นของชีวิตในตอนแรกเกี่ยวข้องกับจิต พลติ (motion) ของจิต ตลอดจนการทำงานของจิตอย่างไร เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2559

เอกสารอ้างอิง

- บุญมี เมธากร. (2539). ความมหัศจรรย์ของชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สยามประเทศ.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2544). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙). (2550). *ศัพท์วิเคราะหฺ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง.
- พระปลัดวิสุทธิ์ คุดตชโย. (2555). *คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมชั้นจุฬารามวาสี*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). *สุขภาพของครุวมแนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2552). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสถิตมโหิตกะธัมมาจริยะ. (2553). **ปรหมตโหิตกะ ปรจเจทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสถิตมโหิตกะ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2536). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. (2554). **คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นฐาน**. นครปฐม : มูลนิธิแนบมหานิรันท.